

Het leven loopt langs lijnen

Tim Ingolds nieuwe kijk op mensen, bewegen en de omgeving

Veel menselijke activiteit bestaat uit het creëren en volgen van lijnen. Met het gelijkstellen van mentale processen aan de activiteit van mensen in hun omgeving neemt Ingold niet alleen afstand van het onderscheid tussen lichaam en geest, maar komt ook de scheiding tussen cultuur en natuur te vervallen. **door Rob Withagen**

H

ET
werk van de Britse academicus Tim Ingold is lastig aan een specifieke discipline te verbinden. Als antropoloog houdt hij zich bezig met verschillende takken van wetenschap, variërend van de evolutieleer tot kalligrafie en van de visuele waarneming van het weer tot het postmoderne concept van de lijn. Door zich toe te leggen op het schetsen van nieuwe perspectieven, en niet zozeer op de inhoud van een thema op zich, legt hij verbanden tussen de aandachtsgebieden.

Ingold bekritiseert met verve de traditionele westerse tegenstellingen tussen mens en dier, organisme en omgeving, cultuur en natuur, kunst en techniek, lichaam en geest. Deze tegenstellingen hebben volgens Ingold geleid tot een verdeeldheid in de wetenschappen die kunstmatig en contraproductief is, zeker voor de menswetenschappen. Zo bestudeert een deel van de antropologen de culturele en linguïstische gebruiken van mensen – en sluit zich daarmee aan bij de geesteswetenschappen – terwijl een ander deel, dat zich bezighoudt met de meer biologische of evolutionaire aspecten, behoort tot de natuurwetenschappen. Hoewel beide vakgebieden de mens in zijn omgeving bestuderen, laat de onderlinge verstaanbaarheid veel te wensen over.

Sinds het begin van zijn academische carrière is Ingolds primaire doel dan ook het dichten van dit gat tussen de geestes- en de natuurwetenschappen. Hiertoe heeft hij een ecologisch perspectief ontwikkeld. 'Ecologisch' verwijst hier niet naar het duurzaam verbouwen van gewassen en de herintroductie van vergeten groenten, maar naar de idee dat mentale processen verklaard dienen te worden in termen van de betekenisvolle en dynamische relatie tussen het organisme en zijn omgeving.

Een mooie uiteenzetting van Ingolds nieuwste denkbeelden is te vinden in twee recente boeken. Het in 2007 verschenen *Lines. A Brief History* toont in een duizelingwekkende studie aan dat veel menselijke activiteit bestaat uit het creëren en volgen van lijnen. De bundel *Ways of Walking. Ethnography and Practice on Foot* uit 2008 is een verzameling essays waarin wetenschappers uit diverse disciplines onze verschillende manieren van lopen beschrijven; Ingolds gedachtegoed staat daarbij veelal centraal.

Hoewel beide boeken op zichzelf zeer leeswaardig zijn, is hun belang nog het beste te begrijpen als je weet waartegen Ingold zich precies afzet. In zijn werk bekritiseert hij het in het westerse denken gangbare mensbeeld volgens welke

Richard Long, *A Line Made by Walking* (1967).

de mens een lichaam heeft dat grotendeels gestuurd wordt door het brein, het centrale orgaan waar de mentale processen plaatsvinden, de gedachten ontstaan, de omgeving wordt waargenomen en plannen worden gesmeed.

De idee dat er een centraal orgaan moet zijn dat het lichaam aanstuurt, is gebaseerd op een aanname over het ontstaan van patronen die wellicht nog sterker verankerd is in ons denken. Sinds de mechanisering van ons wereldbeeld (in de zestiende en zeventiende eeuw) gaan we ervan uit dat materie uit zichzelf niks kan, getuige ook Newtons eerste bewegingswet: in de afwezigheid van externe krachten maakt materie een eenparige, rechtlijnige beweging. Als materie zichzelf niet kan veranderen, betekent dit dat alle vormen en patronen die ontstaan het resultaat moeten zijn van een controlesysteem dat deze vormen oplegt aan de materie. Dit idee is centraal komen te staan in de westerse denkwijze.

Zo beschouwen veel biologen genen als de baas van de cel: ze dirigeren het ontwikkelingsproces en zorgen daarmee voor de structuur van het lichaam en van

het brein. Zo ook beschouwen we het brein als het controlesysteem dat het lichaam instrueert en daarmee adaptief en intelligent gedrag kan laten ontstaan. Dit betekent dat in de verklaringen modellen van de psychologie en (delen van de) antropologie de focus is komen te liggen op het brein en de processen die zich daar afspelen.

Neem bijvoorbeeld de verklaring voor de culturele verschillen in looppatronen die de afgelopen decennia door verschillende auteurs onder de aandacht zijn gebracht. Aangetoond is dat het looppatroon van Japanners verschilt van dat van westerse mensen. Japanners lopen meer vanuit de knieën met weinig beweging in de heupen, terwijl westerlingen zich meer vanuit de heupen voortbewegen. Volgens de dominante stroming in de antropologie zijn deze verschillen het resultaat van andere, cultuurafhankelijke representaties die zich hebben genesteld in het brein en van daaruit het looppatroon aansturen. Cultuur is volgens de heersende opvatting te beschouwen als specifieke software die draait op de door de genen vervaardigde hardware (het

LINES. A BRIEF HISTORY
door Tim Ingold.
Routledge. Londen 2007.
186 pag. € 30,25

WAYS OF WALKING. ETHNOGRAPHY AND PRACTICE ON FOOT
door Tim Ingold en J.L. Vergunst (red.).
Ashgate Publishing Ltd. Aldershot 2008.
205 pag. € 77,-

brein en het lichaam) en zo verschillen tussen mensen kan veroorzaken.

Volgens Ingold is dit mensbeeld en de gerelateerde theorie over het ontstaan van patronen op verschillende vlakken onjuist. In navolging van auteurs uit diverse takken van wetenschap – onder meer de natuurkunde, scheikunde, biologie, psychologie en bewegingswetenschappen – is ook hij geïnspireerd door de theorie van zelforganisatie. Deze stelt dat patronen voortkomen uit de interactie van de elementen van een systeem, waarbij geen enkel element de baas is of zelfs maar overzicht heeft van wat er allemaal in het systeem gebeurt.

Een klassiek voorbeeld uit de theorie van zelforganisatie is het ontstaan van een termietenheuvel. Bij de vorming van een dergelijk bouwwerk volgen alle termieten slechts één simpele regel: leg de bouwmaterialen op de plek waar de meeste liggen. Door dit collectieve gedrag kan een imposant bouwwerk ontstaan zonder dat er een bouwmeester aan te pas komt die het gedrag van de termieten dirigeert. Sterker nog, geen enkele termiet heeft overzicht over het proces of is op de hoogte van de te realiseren heuvel.

‘Waarnemen is een activiteit waarbij het lichaam de omgeving actief exploreert.’

De afgelopen decennia is deze zelforganisatietheorie in verschillende disciplines ontwikkeld. Daarbij is aangetoond dat veel patronen kunnen ontstaan enkel en alleen uit de wederkerige interacties van de elementen. Dat wil zeggen: in afwezigheid van een controle-eenheid. Psycholoog en wetenschapsfilosoof Susan Oyama (1985/2000), die veel invloed heeft gehad op Ingold, ageert bijvoorbeeld

Het Joods Museum in Berlijn, ontworpen door Daniel Libeskind, vanuit de lucht gezien.

tegen de idee dat genen een centrale rol spelen in de sturing van het ontwikkelingsproces. Zij beweert dat er in dit proces geen centrale controle-eenheid is die de structuur oplegt. De vorm van het organisme is het resultaat van zelforganisatie; er komt geen ontwerper en zelfs geen ontwerp aan te pas.

Ingold volgt deze lijn van denken. Daarbij trekt hij – en dit maakt zijn perspectief met name zo belangwekkend – de theoretische en filosofische implicaties verder door. Dit resulteert in een mensbeeld dat op verschillende aspecten afwijkt van ons traditionele beeld.

‘Cultuur groeit in het lichaam en kan alleen worden begrepen door de mens in zijn omgeving te bestuderen.’

In de eerste plaats legt Ingold sterk de nadruk op de ontwikkeling van organismen en de steeds veranderende relatie met hun omgeving. Mede door de metaforen die de afgelopen eeuwen zijn gebruikt, zijn deze aspecten sterk onderbelicht gebleven in het traditionele mensbeeld. Sinds de mechanisering van het wereldbeeld is de mens vergeleken met diverse machines – radio, telefooncentrale, computer – waarbij hij telkens werd voorgesteld als een ding, als iets wat op zichzelf staat en geen of slechts zeer beperkte interactie en relatie heeft met zijn omgeving. Hoewel de machine-metafoer benadrukte dat de mens een actief wezen is waarin zich allerlei processen voltrekken, kreeg zijn ontwikkeling en innige relatie met de omgeving onvoldoende aandacht.

Ingold neemt afstand van deze machinemetafoer en benadrukt de continue verandering die zowel het organisme als zijn omgeving doormaakt. Volgens hem

bepalen deze ontwikkelingsprocessen in wezen wie wij zijn. In navolging van de Franse filosoof Henri Bergson beweert hij dan ook dat ‘organisms do not so much exist as occur’ – ze bestaan niet zozeer, maar gebeuren. En om de veranderingen te begrijpen die zich gedurende het leven voltrekken, moeten we volgens Ingold niet op zoek naar representaties in het brein of naar programma’s in het genetische materiaal, maar ons richten op de wederkerige beïnvloeding van de processen in een organisme en zijn omgeving. De veranderende vormen en bewegingen van een organisme zijn het resultaat van zelforganisatie; ze ontstaan uit de wederzijdse beïnvloeding van het organisme en zijn omgeving.

In de tweede plaats ageert Ingold sterk tegen de idee dat mentale processen zich voltrekken in het brein. Zoals gezegd, stelt het traditionele mensbeeld dat het brein de zetel is van alle mentale activiteit, de plek waar onze gedachten en waarnemingen ontstaan. Sterk beïnvloed door de Amerikaanse psycholoog James Gibson (1979/1986) neemt Ingold afstand van deze zienswijze. Gibson ontwikkelde in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw een nieuwe theorie van waarneming die sterk afweek van de traditionele visie. Visuele waarneming gold al sinds eeuwen als een proces waarbij slechts de ogen en het brein betrokken zijn: op basis van retinale beelden zou het brein zich een waarneming vormen van zijn omgeving.

Ingold volgt Gibson in de gedachte dat deze visie geen recht doet aan de natuurlijke activiteit van waarnemers in hun omgeving. Als wij kijken, zijn niet alleen onze ogen actief: we bewegen ook ons hoofd, we draaien onze romp en soms verplaatsen we ons in onze omgeving. Ook bij haptische waarneming, het voelen, is er een continue activiteit van het lichaam. We glijden met onze vingers over een object, pakken het vast of gooien het omhoog. Waarnemen is een activiteit waarbij het lichaam de omgeving actief exploreert. Dit betekent dat mentale processen niet losstaan van lichamelijke,

maar daarmee direct verbonden zijn. Met andere woorden, waarnemen voltrekt zich niet alleen in het brein; het is het actieve lichaam in een omgeving dat waarneemt.

Met het gelijkstellen van mentale processen aan de activiteit van mensen in hun omgeving neemt Ingold niet alleen afstand van het onderscheid tussen lichaam en geest, maar komt ook de scheiding tussen cultuur en natuur te vervallen. Culturele verschillen zijn volgens Ingold niet het resultaat van andere representaties die van het ene brein worden overgedragen op het andere – cultuur is niet iets extra’s dat wordt toegevoegd aan het biologische lichaam. Ingold meent dat culturele verschillen met name bestaan uit verschillen in vaardigheden van een lichaam in zijn omgeving.

Dit idee wordt nader uitgewerkt in de bundel *Ways of Walking*. Daarin beschouwen diverse auteurs de perceptueel-motorische vaardigheden van de mens en hoe deze verbonden zijn met zijn manier van leven en waarneming van de wereld. Ingold illustreert dit principe graag met zijn studies naar de gebruiken van de Saami, de inheemse bevolking uit Noord-Europa. In een langdurig proces van oefening en ervaring leren zij de vaardigheid van het jagen, waarbij de mentoren van de groep de onervaren jagers leren op welke sporen in hun omgeving zij moeten letten en hoe zij rendieren moeten vangen. Met deze vaardigheden onderscheiden de Saami zich van andere culturen.

De stelling dat mensen uit andere culturen van elkaar verschillen in vaardigheden kan wellicht overkomen als een trivialiteit. Het vernieuwende aan Ingolds visie is echter zijn stelling dat cultuur in essentie bestaat uit perceptueel-motorische vaardigheden en dat deze door ervaring en oefening langzaam groeien in de *modus operandi* van het lichaam. Daarmee ontwikkelt hij een conceptie van cultuur waarin het traditionele onderscheid met natuur vervalt. Cultuur is volgens Ingold niet iets wat boven de natuur staat; het gaat niet om een verzameling representaties die zetelt in het brein en het aculturele lichaam aanstuurt. Cultuur is iets wat in het lichaam groeit en alleen kan worden begrepen door de mens in zijn rijk gestructureerde en sociale omgeving te bestuderen.

Ingolds stelling dat bewegen, waarnemen en kennen één zijn, heeft hij verder ontwikkeld in *Lines. A Brief History*, een uitwerking van een serie lezingen die hij in 2003 gaf in het Royal Museum of Scotland. Hoewel weinig lijvig, bevat dit boek een schat aan nieuwe inzichten. Deze studie lijkt volstrekt uniek: Ingold maakt lijnen tot onderwerp van wetenschappelijk onderzoek, waarbij hij, zoals altijd, gebruikmaakt van verschillende disciplines (archeologie, architectuur, antropologie, psychologie, biologie, sociologie, filosofie en kunstgeschiedenis).

De basisgedachte is dat lijnen alomtegenwoordig zijn. Ze bestaan niet alleen in de optica, de kunst en de gebouwen, maar ook in de activiteiten van organismen in hun omgeving. Slakken laten slijmsporen achter in de tuin, spinnen weven van lijnen een web, en ook in lopen,

spreken en het maken van gebaren worden lijnen gevolgd en gecreëerd. Ingold probeert deze verschillende lijnen te analyseren, te begrijpen wat voor typen lijnen er zijn, welke lijnen wij trekken, en hoe dit lijnenperspectief ons begrip van leven, evolutie, de omgeving en organismen verandert.

Ingold werkt in *Lines* langzaam toe naar de conceptualisatie van dieren als lijnen, waarbij de mentale zoektocht die tot deze metafoer heeft geleid, even spannend en prikkelend is als de metafoer zelf. In het eerste deel van het boek probeert Ingold op basis van schilderijen, tekeningen, foto’s en natuurfenomenen te komen tot een voorlopige taxonomie van lijnen die hij rijk illustreert. De illustraties lopen uiteen van een ontwerp van Daniel Libeskind van het Joods Museum in Berlijn tot specifieke weefvormen, en van oude Japanse muzieknotatie tot Winnie de Poeh. De theoretische inzichten van Gilles Deleuze, Paul Klee en Wassily Kandinsky passeren de revue, evenals Bruce Chatwins beschrijving van de zanglijnen van de Aboriginals. Ingold opent ons de ogen voor de grote verscheidenheid aan lijnen en hoe die verweven zijn met ons denken en de geschiedenis.

‘In de loop van de geschiedenis is de lijn in toenemende mate losgekoppeld van beweging.’

Een belangrijke ontwikkeling in de afgelopen eeuwen is dat het spoor heeft plaatsgemaakt voor de verbindingslijn tussen punten. Een spoor is een lijn die direct gekoppeld is aan de beweging die haar doet ontstaan. Een voorbeeld is *A Line Made by Walking*, vastgelegd door Richard Long in zijn befaamde foto uit 1967. Door verschillende keren over een grasveld te lopen, creëerde hij een spoor in een landschap. De lijn is het resultaat van de beweging van de kunstenaar, net zoals lijnen op een schilderij de beweging van de schilder tonen. Kijken wij naar zulke lijnen, dan volgen wij met onze ogen de beweging van de maker. Paul Klee omschreef deze lijnen als de meest actieve en authentieke – ze stromen, verkennen, groeien en ontwikkelen.

In de loop van de geschiedenis is de lijn echter in toenemende mate losgekoppeld van beweging. De sinds de modernisering dominante lijn is een lijn die punten met elkaar verbindt. Zo’n *point-to-point connector* stroomt niet, is niet vrij maar wordt volledig bepaald door de punten die hij verbindt. Het is een statische, rechte lijn met een duidelijk begin en einde. In het hedendaagse denken gelden zulke rechte lijnen als het icoon van moderniteit en rationaliteit, als een overwinning op de weerbarstige natuur. De modernistische architect Le Corbusier beweerde dat de rationele mens in een rechte lijn loopt; hij kent zijn doel en gaat daar recht op af. Zo wordt ook iemand die rechtop staat gezien als een beschaafd persoon die zichzelf heeft losgemaakt van

Saami-familie rond 1900.

de aarde en zijn dierlijke instincten heeft overwonnen.

Ingold beschrijft hoe deze verschuiving van dynamische naar statische lijnen is terug te zien in onze concepties van reizen, kennis vergaren en het maken van kaarten. Reizen is in de loop van de geschiedenis geworden van zwerven tot transport. Ging het vroeger om het afleggen van de weg van A naar B, met alle ervaringen die deze beweging met zich meebracht, tegenwoordig staat het verblijf op A en B centraal en kent de verplaatsing meer het karakter van transport. We zijn van dynamische naar statische lijnen gegaan. Voor de zwerver

‘Ingold beschouwt de omgeving als een weefsel van lijnen die elkaar beïnvloeden en elkaar creëren.’

is de beweging essentieel; zijn reizen is in wezen niks anders dan het trekken van een spoor door het landschap. In Ingolds woorden: ‘the traveller and his line are one and the same’. Er is een continue gerichtheid op de omgeving. De aard van het reizen ligt niet in de eindbestemming maar in de te volgen weg, en in de ervaringen en groei die deze verplaatsing met zich meebrengt.

De lijnen van transport zijn van fundamenteel andere aard: ze verbinden slechts punten met elkaar. De essentie van zulke lijnen is niet zozeer de bewe-

ging maar de bestemming. Het verplaatsen van A naar B doet hoegenaamd niks met de aard van de persoon die wordt getransporteerd. Er is geen groei of ontwikkeling. Waar het om gaat, zijn de ervaringen op de bestemming, niet de ervaringen van de verplaatsing.

Volgens Ingold heeft de hedendaagse dominantie van de *point-to-point connector* ons begrip van leven, evolutie en het bewonen van de wereld verdoezeld. Als we de activiteit van dieren willen begrijpen, moeten we terug naar de dynamische lijn, die groeit en verkent en een directe relatie heeft met beweging. In *Lines* zet Ingold de eerste stap in de conceptualisering van organismen als lijnen en markeert hiermee een significante ontwikkeling in zijn denkkader. Zoals gezegd, is de mens de afgelopen eeuwen met name vergeleken met machines, zodat hij telkens verscheen als een op zichzelf staand ding. Met de metafoer van de lijn benadrukt Ingold aspecten van de mens die lang onderbelicht zijn gebleven maar wellicht meer recht doen aan wie wij zijn.

De lijn is een prikkelende metafoer die de centrale concepten van Ingolds perspectief vervat. Een lijn is geen ding, het kent geen binnen of buiten. Een dynamische lijn is een icoon van beweging en groei – een proces. Ingolds conceptualisering van dieren als lijnen resulteert ook in een begrip van de omgeving dat afwijkt van het traditionele beeld. Een omgeving betekent letterlijk iets wat omgeeft; deze visie is nog steeds gemeengoed in veel takken van wetenschap. Een organisme wordt verondersteld te kunnen interacteren met zijn omgeving. In zijn recente werk beschouwt Ingold de omgeving echter als een *zone of entanglement*, een weef-

sel van lijnen die elkaar beïnvloeden en creëren. Zo ontstaat een conceptie van de omgeving waarin het leven van organismen vervat zit.

Volgens de traditionele opvatting speelt het leven zich af op plaatsen in de wereld. Hoewel deze plekken leven, en groei en ontwikkeling van een dier kunnen omsluiten, staan zij in essentie los van het leven. Ingold beweert echter dat het leven zich niet afspeelt op een plek, maar langs lijnen. Plaatsen zijn geen voorwaarde voor het leven, maar het resultaat ervan. Een plaats ontstaat door de collectieve activiteit van organismen; het is een punt waar lijnen bij elkaar komen – door Ingold afgebeeld als een knoop in een lijn. Ingold beweert dat zo’n knoop niet losstaat van het leven, maar ‘is formed of the very lines along which life is lived. These lines are bound together in the knot, but are not bound by it.’ Met andere woorden, leven laat zich niet omsluiten, het wordt niet omgeven.

In *Lines* introduceert Ingold een nieuwe wetenschap, de studie naar lijnen waarmee hij zijn visie verder ontwikkelt. Het is een prikkelend boek dat diverse aspecten van dit veelzijdige onderwerp verkent. Het ene moment is deze studie scherp en analytisch, het andere moment zwierig en poëtisch. Ingold is een intellectueel die niet alleen een omvangrijke kennis heeft van de ideeëngeschiedenis, maar

ook met een zeer verfrissende visie komt. Iemand die na grondig onderzoek en rake analyses gebaande paden verlaat en een nieuw kader weet te creëren. Toch is op dit moment Ingolds lijnenmetafoer nog onvoldoende ontwikkeld om conclusies te trekken over haar kracht. De toekomst moet uitwijzen of zij, net als de eerdere metaforen, een onderzoeksprogramma kan sturen en verdere invulling kan geven aan ons begrip van wie wij zijn.

Rob Withagen is als universitair docent verbonden aan het Centrum voor Bewegingswetenschappen van het Universitair Medisch Centrum Groningen en de Rijksuniversiteit Groningen. Hij onderzoekt en ontwikkelt de ecologische benadering in de psychologie en de bewegingswetenschappen.

Overige literatuur

- J.J. Gibson. *The Ecological Approach to Visual Perception*. Houghton Mifflin. Boston, MA 1986. (Oorspr. 1979)
- T. Ingold. *The Perception of the Environment. Essays in Livelihood, Dwelling and Skill*. Routledge. Londen 2000.
- S. Oyama. *The Ontogeny of Information. Developmental Systems and Evolution*. Cambridge University Press. New York 2000. (Oorspr. 1985)

Tientallen prominente wetenschappers publiceren ieder jaar in de *Academische Boekengids*. Zij bespreken recent verschenen literatuur op hun eigen vakgebied voor een breed academisch lezerspubliek, met aandacht voor de samenhang tussen verschillende vakgebieden en oog voor maatschappelijke ontwikkelingen. De redactie wil graag bevorderen dat ook jonge wetenschappers aan de *Boekengids* bijdragen.

Bent u academisch geschoold? Nog in opleiding of niet meer dan vijf jaar geleden gepromoveerd? En hebt u een vlotte pen? Ding dan mee naar de ABG VN ESSAYPRIJS.

Het winnende essay wordt gepubliceerd in de *Academische Boekengids* van februari 2011. Bovendien is er een geldbedrag van 2.500 euro aan de prijs verbonden.

De criteria

- U bespreekt minimaal twee boeken die niet eerder in de ABG zijn gerecenseerd en die niet ouder zijn dan vijf jaar.
- Uw bijdrage heeft de vorm van een goed geschreven essay zonder voetnoten.
- U geeft niet alleen uw mening over de besproken boeken, maar verwerkt tevens uw eigen ideeën over het onderwerp.
- De jury verwelkomt de bespreking van internationale wetenschappelijke literatuur in iedere taal.
- Uw boekbespreking is echter in het Nederlands gesteld.
- De lengte van uw bijdrage is maximaal 4000 woorden.

Stuur uiterlijk **vrijdag 1 oktober 2010** uw essay in, o.v.v. ABG VN Essayprijs naar abg@aup.nl

ABG
Vrij Nederland
Essayprijs

De *Academische Boekengids* heeft een onafhankelijke redactie. Het blad verschijnt zes keer per jaar. De volledige tekst van iedere nummer verschijnt op website: www.academischeboekengids.nl